

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
ім. В.М. КОРЕЦЬКОГО НАН УКРАЇНИ

Н.М.ОНИЩЕНКО

**ПРАВОВА СИСТЕМА:
ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ**

Київ
2002

ОСНОВНІ ВІДОМОСТІ

УДК 340.116
ББК Х00в3
О 58

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту держави і права
імені В.М. Корецького
Протокол № 3 від 14 березня 2002 р.*

Рецензенти

А.П. Засць — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент АПРН України

В.В. Колеїчиков — доктор юридичних наук, професор, академік АПРН України

О.Л. Копиленко — доктор юридичних наук, академік АПРН України

Оніщенко Н.М.

Правова система: проблеми теорії: Монографія. — К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. — 352 с.
ISBN 966-02-2457-5

Аналізуються правова система як особливий феномен соціальної реальності, її особливості, ознаки, функції.

Створено цілісну концепцію розвитку правової системи України, що охоплює весь комплекс взаємодії правових норм, інститутів, відносин, діяльності, свідомості та культури.

Показано особливості взаємодії демократичної, соціально-правової держави і правової системи України.

Для науковців, викладачів вузів, аспірантів, студентів, усіх, хто цікавиться проблемами теорії права.

ББК Х00в3

© Оніщенко Н.М., 2002

ISBN 966-02-2457-5

ВСТУП

Становлення інститутів перехідного суспільства в Україні, утвердження нових соціальних відносин та відповідних духовних, моральних цінностей актуалізують проблему функціонування адекватної цим реаліям правової системи. Саме вона покликана справляти істотний вплив на характер суспільних змін, сприяти гуманізації держави і права, вдосконаленню законодавчого процесу, підвищенню ефективності правового регулювання, формуванню високої суспільної та індивідуальної правосвідомості. Правова система є одним з важливих засобів забезпечення динамізму політичної та соціальної стабільності, цілісності суспільства.

Під впливом інтеграційних і глобалізаційних процесів відбувається зближення національних правових систем та їх інститутів. Базою такого зближення виступають загальнолюдські цінності, принципи верховенства права, демократичної, соціально-правової держави тощо. Одночасно виокремлюються специфічні риси української правової системи, зумовлені національними особливостями.

Запровадження у вітчизняну правову систему міжнародно-правових норм і стандартів передбачає глибоке дослідження закономірностей і тенденцій розвитку світової правової системи, окремих правових сімей, національних правових систем з урахуванням національних традицій і здобутків юридичної науки.

На відміну від тих країн, де правові системи розвивалися поступово й еволюційно, в Україні відбувається прискорене формування національної правової системи як фактора регулювання правових процесів, засобу забезпечення демократизації суспільства.

Основою модернізації правової системи виступає Конституція, яка має найвищу юридичну силу, визначає демократичний вектор розвитку держави й суспільства. Закріплення на конституційному рівні положення про те, що Україна є правовою, демократичною, соціальною державою,

визначення на рівні Основного Закону держави пріоритету людини (не особа для держави, а держава для особи), закріплення положення про природність і невід'ємність прав і свобод людини — все це правові орієнтири розвитку правової системи України. Остання поступово набуває характеру цілісної, динамічної сукупності конститутивних феноменів, насамперед таких, як правові принципи, система права, правова діяльність і правові відносини, правова свідомість і культура, законність.

Правова система тісно пов'язана з економічною, політичною та іншими сферами суспільства. Тому в цих взаємозв'язках розкривається її роль і функціональне призначення у регулюванні суспільних відносин на сучасному етапі, становленні системи владних інститутів, забезпеченні реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина.

У розвитку правової системи України поряд з безумовними досягненнями залишається багато невирішених проблем. Зокрема, діють застарілі нормативні акти, між діючими актами існують істотні суперечності, що руйнує системність законодавства, чимало нормативних актів виявилися неефективними.

Серйозні прорахунки у визначенні загальної стратегії розвитку України пов'язані, як відомо, із недосконалістю соціальної складової реформ, неефективною економічною політикою держави. Це значною мірою зумовлено відсутністю системного правового регулювання, правової конкретизації положень про демократичну, соціально-правову державу, забезпечення державою не лише внутрішнього порядку і зовнішньої безпеки, а й відповідальності за добробут громадян. Відтак посилюється потреба в переорієнтації правової і політичної науки на соціальну цінність правової системи, забезпечення соціальної справедливості, свободи і рівності громадян в межах нормативно-законодавчого поля.

Створення сучасної ефективної правової системи, що покликана забезпечити розвиток України як демократичної, соціально-правової держави, потребує подальшої розробки відповідної теоретичної моделі.

Така модель має ґрунтуватися на найновіших досягненнях світової та вітчизняної політико-правової думки, враховувати всю сукупність передумов і орієнтирів пошуку, оптимальні шляхи та механізми реформування суспільства, особливості розвитку сучасного права.

Концептуальні засади і основні напрями державно-правових реформ в Україні перебувають у центрі уваги вітчизняних та зарубіжних вчених, про що свідчить ряд конференцій та симпозіумів останніх років. При цьому слід підкреслити, що суттєвим недоліком реформування є підхід до людини тільки як до індивіда з відповідними споживацькими інтересами, а не як мікромоделі соціуму, унікальної особистості, потенціал якої може бути реалізований лише у відповідному культурному середовищі. Не усвідомлена сьогодні актуальність теоретичного осмислення впливу соціокультурного чинника на становлення правової системи і зворотного впливу правової системи на соціокультурну сферу. З огляду на характер суспільних процесів актуальним є дослідження проблем розвитку правової системи з урахуванням саме соціокультурних чинників.

Перетворення в державно-правовій сфері, як і в інших сферах суспільства, потребують сучасного наукового забезпечення, розробки системи відповідних орієнтирів, юридичних понять та категорій, парадигм та концепцій. Водночас в Україні відсутні монографічні дослідження сутності, функцій, структури правової системи. Наявні наукові статті, з цієї проблематики не створюють цілісного уявлення про функціонування правової системи в перехідному суспільстві.

Категорія "правова система" широко запроваджена в науковий обіг з 80-х років ХХ століття, хоча зарубіжні дослідники, особливо французькі та американські, вже давно й активно оперують цим поняттям.

Становленню теорії правової системи у вітчизняній юридичній науці передувала дискусія про "широке" та "вузьке" праворозуміння. Представники "широкого" праворозуміння (С. Кечек'ян, А. Піонтковський) всупереч "вузькому" (право — сукупність норм, встановлених чи санкціонованих державою) запропонували розуміння права як єдності правових норм і правосвідомості або (В. Миколенко, М. Козюбра) єдності правових норм, правосвідомості та правовідносин.

Ідея багатовимірного підходу до права дала змогу створити теоретико-методологічні передумови становлення і розвитку теорії правової системи.

Проблеми становлення, формування і функціонування правової системи стали предметом дослідження українських вчених (В. Бабкіна, А. Зайця, О. Зайчука, М. Козюбри, В. Копейчикова, Є. Кубка, В. Опришка, М. Орзіха, В. Погорілка, П. Рабіновича, В. Селіванова, О. Скакун, В. Шаповала, Я. Шевченко, Ю. Шемшученка та ін.). У 1993 році в Інституті держави і права ім. В.М. Корецького НАН України відбулася наукова конференція "Правова система України: теорія та практика".

Серед російських учених цю проблему глибоко досліджували: С. Алексєєв, О. Васильєв, В. Карташов, Д. Керімова, В. Кудрявцев, О. Лукашова, О. Малько, М. Марченко, М. Матузов, В. Синюкова, Л. Тіунова, Ю. Тихомиров, Л. Явич, серед зарубіжних — Ф. Ауман, Р. Болдін, Р. Давид, Ж. Карбан'є, К. Нетон, Дж. Тернер, А. Уотсон, Л. Фрідмен, Дж. Херст та ін. В їхніх працях аналізуються сутність, структура, функції правової системи, система права та законодавства, значення юридичної практики, механізм правового регулювання, правова культура як елемент правової системи.

При цьому виявляються різні підходи до розуміння терміна "правова система" та характеристики підсистем і компонентів правової системи. Деякі дослідники, не відкидаючи значення системного підходу до аналізу правової системи, підкреслюють також значення ціннісно-нормативного підходу, необхідність її вивчення в аспекті єдності правової діяльності, правової свідомості та культури, що дає змогу розглядати правову систему як зміст і форму реалізації культури суспільства (В. Синюков, А. Семітко).

Багатозначність поняття правової системи, різні погляди на цю категорію, специфічні підходи до її вивчення свідчать про необхідність подальшої творчої розробки даної проблеми, створення найбільш повної характеристики правової системи в контексті суспільних і духовних феноменів перехідного суспільства. Правові основи національних відносин, як і суспільного буття національних меншин, почали створюватись у колишньому Радянському Союзі лише наприкінці 80-х років ХХ століття. У цей період було юридичне визнано саме існування в нашому суспільстві таких спільностей, як національні меншини. З проголошенням незалежності України проблемам національних меншин приділяється постійна увага. Законом України «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 року визначено, що до національних меншин належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою. Були прийняті закони, що проголошували для цих груп громадян певні додаткові права у галузі мови, культури, традицій. Питання становлення конституційно-правового статусу національних меншин для України особливо актуальне тому, що вона є унітарною державою з багатонаціональним складом населення. Незважаючи на широке визнання і проголошення прав та свобод національних меншин, ця проблема залишалась мало дослідженою. У вітчизняній науці конституційного права до останнього часу не існувало фундаментальних досліджень конституційно-правового статусу національних меншин. Тому проблеми щодо надання національним меншинам України адекватного конституційно-правового статусу об'єктивно потребують комплексного дослідження.

Актуальність дослідження конституційно-правового статусу національних меншин в Україні пов'язана: по-перше, з необхідністю створення теоретичних основ та визначення системи прав і свобод національних меншин як одного з елементів конституційного права; по-друге, з потребою вдосконалення чинного законодавства відповідно до чинної Конституції та Закону України «Про національні меншини в Україні»; по-третє, з необхідністю створення реально діючих механізмів, що забезпечували б основні права та свободи національних меншин у нашій країні. Актуальність всебічного дослідження конституційно-правового статусу національних меншин в Україні зумовлена і необхідністю становлення демократичної, правової держави, еволюційного розвитку громадянського суспільства.

Вступ	3
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ	
1.1. Поняття та зміст правової системи.....	7
1.2. Функції та структура правової системи.....	48
1.3. Система права, система законодавства, правова система: співвідношення понять та перспективи розвитку.....	74
1.4. Правові системи сучасності та тенденції їх розвитку в умовах глобалізації.....	99
РОЗДІЛ 2. ЗМІСТ ПРАВОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЕЛЕМЕНТА ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ	
2.1. Сутність, структура, функції правової діяльності.....	124
2.2. Юридичний процес як форма організації і здійснення правової діяльності.....	147
2.3. Культура правової діяльності.....	168
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ, СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	
3.1. Співвідношення права, правової системи і держави.....	207
3.2. Соціальність сучасних державних і правових систем.....	224
3.3. Роль правової системи в розвитку та функціонуванні демократичної, соціально-правової держави України.....	247
Висновки	306
Примітки	319